Uluslararası

OSMANLI'DAN CUMHURİYETE ÇORUM

Sempozyum

23–25 Kasım 2007

I. CİLT

Yayına Hazırlayanlar

Doç. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
Doç.Dr. Mesut OKUMUŞ
İrfan YİĞİT

Çorum Belediyesi Yayınları: 5
Çorum
2008

Sempozyum Düzenleme Kurulu
Mustafa TOPRAK (Çorum Valisi)
Turan ATLAMAZ (Çorum Belediye Başkanı)
Prof. Dr. Serdar KILIÇKAPLAN (Hitit Üniversitesi Rektörü)
Prof. Dr. Ferhat KOCA (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekan Vekili)
Doç. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Doç. Dr. Mesut OKUMUŞ (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Doç. Dr. Muhit MERT (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Ethem ERKOÇ (Araştırmacı–Yazar)
Ali ALAKOÇ (Çorum Belediyesi)
İrfan YİĞİT (Çorum Belediyesi)

Sempozyum Sekretaryası
Doç. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ, Hitit Ünv. İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Mesut OKUMUŞ, Hitit Ünv. İlahiyat Fakültesi
Ethem ERKOÇ, Emekli Öğretmen, Araştırmacı-Yazar
İrfan YİĞİT, Çorum Belediyesi
Osman YÜZTGEÇ, Çorum Valiliği

Yayına Hazırlayanlar
Doç. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
Doç.Dr. Mesut OKUMUŞ
İrfan YİĞİT

Baskı Yeri ve Tarihi
Lider Matbaacılık A.Ş. - ÇORUM

Yayımlanan Tebliğlerin yasal tüm sorumluluğu yazarlarına aittir. Tebliğler Çorum Belediyesi'nden izin alınmadan kısmen ya da tamamen bir başka yayında kullanılamaz veya elektronik ortama aktarım ve kopyalaması yapılamaz.

İsteme Adresi:
Çorum Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kent Arşivi
Yeniyol Mah. Gazi Cd. Turgut Özal İşmerkezi Kat:3 ÇORUM
Tel: 0 364 225 08 10 / 1539
E-posta: irfan-yigit@hotmail.com

YUSUF B. OSMAN EL-İSKİLİBİ'NİN LİSANU'L-MANTIK Fİ MMA'RİFETİ'N-NUTK ADLI ESERİ VE EBHERİ'NİN İSAGOCİ'Sİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

İbrahim ÇAPAK*

Giriş

"İsagoci geleneği"nin başlamasını sağlayan Porphyrios'un (232-304) İsagoci adlı eseri, Aristoteles'in (384-322) Organon'unun ilk üç kitabı ile birlikte Abdullah İbnü'l-Mukaffa' (ö. 759) tarafından Arapçaya tercüme edildikten sonra İslam dünyasında tanınmış, bu tarihten itibaren gerek "İsagoci" başlığı altında gerekse onun Arapça karşılığı olan "el-Medhal" adıyla yeni "İsagoci"ler yazılmıştır.[1]

Yazılan İsagoci'lerin yer yer birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Nitekim Porphyrios'un İsagoci'sinin -kendisinin de belirttiği gibi- Aristo'nun Kategoriler'ine bir giriş olmasına karşılık, Fârâbî'ninki mantığın önermeler bölümüne giriş mahiyetindedir. İhvan-ı Safa'nın İsagoci'si ise daha çok düşünce-dil-mantık ilişkileri konusuna ağırlık vermekle birlikte genel anlamda mantığa giriş olarak değerlendirilebilir. İbn Sina, İsagoci'sini el-Medhal başlığı altında kaleme alırken onda, ilimler ansiklopedisi mahiyetindeki eş-Şifa'ya giriş olarak tasarladığı izlenimi uyandıran konulara yer vermiştir. Ebheri'nin İsagoci'si ise amaç ve içerik itibariyle diğerlerinden oldukça farklıdır. Nitekim filozof bu küçük risaleyi yazmaktaki amacını "herhangi bir ilme yeni başlayanların bilmesi gereken hususları ortaya koymak" şeklinde belirlemiştir ki bu durumda onu "ilimlere giriş" olarak değerlendirmek mümkündür.[2] İsagoci'lerin birbirinden farklılık arz etmesi

** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, capakibrahim@hotmail.com

1 Nihat Keklik, *İslam Mantık Tarihi*, İstanbul 1969, I/42-43; H.R. Atademir, "Porphyrios'un İsagoji'si ve Bir Kaç Söz", Porphyrios, *Isagoge* (trc. Betül Çotuksöken) İstanbul 1986, s. 80. İsagoci veya el-Madhal isminde eseri olan bazı filozoflar şunlardır: Kindi (ö. 866), Ahmed ibn Tayyib es-Serahsi (ö. 896), Ebu Bekr Muhammed ibn Zekeriyya er-Razi (ö. 925), Ebu'l-Ferec ibnü't-Tayyib (ö. 1020), Metta ibn Yunus (ö. 940), İbnü'l-Hammar (ö. 942), Farabi (ö. 950), İhvan-ı Safa, İbn Sina (ö. 1037) ve Ebheri (ö. 1265). Bkz. İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Kahire ts., s. 368, 372, 384, 430; N. Keklik, age., 47-64; Hüseyin Sarıoğlu, "Mantık Tarihinde İsagûci Geleneği ve Ebheri'nin İsagûci'si", *Ebheri, İsagûci*, (Metin-çeviri-inceleme Hüseyin Sarıoğlu) İst. 1998, s. 15.

2 Ebheri, *İsagucî (Mantığa Giriş)*, İstanbul 1998, s. 48.

onların içeriğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Porphyrios'un İsagoci'sinden sonra yazılan İsagociler, Porphyrios'un İsagoci'sinde olduğu gibi sadece beş tümeli konu edinmemiştir. Mesela, Porphyrios, İsagoci'sinde sadece "beş tümel" yani cins, tür, ayrım ve ilintiyi incelerken, Fârâbî (870-950), İsagoci adlı eserinde beş tümel konusunun yanı sıra önerme ve kısmen tanım konusuna da yer vermekte beş tümelin, önermeleri ve tanımı oluşturmaları açısından önemine dikkat çekmektedir. Ebherî (ö. 663/1265) ise İsagoci adlı eserinde neredeyse bütün mantık konularını ele almakta ve beş tümele de kısaca değinmektedir.[3]

Biz bu tebliğimizde Ebheri'nin İsagoci'si ile el-Halimi Yusuf b. Osman el-İskilibi'nin[4] Lisanu'l-Mantık fi Meârifi'n-Nutk[5] adlı eserlerinin içeriğini karşılaştırmaya çalışacağız. Ebheri'nin İsagoci'si, değişik dillerde Türkiye kütüphanelerinin birçoğunda birden fazla nüshası olarak bulunmaktadır.

Ebheri'nin İsagoci'sini şerh eden bir çok âlim olmuştur, bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: Husameddin Hasen el-Kati (ö. 1359), Şemseddin Muhammed ibn Hamza el-Fenari (ö. 1431), Hayreddin el-Bitlisi (ö. 1451), Şihabeddin Ahmed ibn Muhammed el-Ebdi, Nureddin Ali İbn İbrahim eş-Şirazi (ö. 1458), Zekeriya ibn Muhammed el-Ensari el-Kahiri (ö. 1504), Hayreddin Hıdır İbn Ömer el-Atufi (ö. 1546), Hakim Şah Muhammed İbn Mübarek el-Kazvini (ö. 1559), Muslihuddin Mustafa İbn Şa'ban es-Sururi (ö. 1561), Nev'i Yahya Efendi (ö. 1599), Mustafa Mostari (ö.1707), Davud Karsi (ö. 1747)[6], bunlara el-Halimi Yusuf b. Osman el-İskilibi'yi (ö. /1199/1785) de eklemek gerekir. Bu ismi sayılan İsagoci şarihlerinden Hüsameddin el-Kati ile Molla Fenari'nin şerhleri üzerine çok sayıda haşiye yazılmıştır. Diğer taraftan

3 İbrahim Çapak, "Porphyrios ve Ebheri'nin İsagocileri Bağlamında Fârâbî'nin İsagoci'si", *Uluslararası Fârâbî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2005, s. 102.

4 Bağdat'lı İsmail Paşa, Şeyh Yusuf b. Osman'ı "İskilipli vaiz; Anadolu-İskilipli Hanefi mantıkçı diye tanıtırken, onun İstanbul'da Süleymaniye Camii vaizi olduğunu ve hicri 1199 (m. 1785) yılında vefat ettiğini kaydetmektedir. (bkz. İsmail Paşa el-Bağdadi, Hediyyetu'lÂrifin, Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin, İstanbu-1951, II. 570. Bünyamin Erul, "İlmiye Sınıfına Mensup Bazı İskilipli Alimler ve Eserleri", Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler, Ankara 1998, s. 344; Neticetu'l-Fiker adlı eserinde belirttiğine göre Halîmî, İskilip'te doğmuş, daha sonra İstanbul'a yerleşmiş ve orada yaşamıştır. Topkapı'da metfundur. Bkz. Bünyamin Erul, age. s. 344, *DİA*, İskilibi Maddesi, c. 22, s. 582.

5 Yusuf b. Osman el-İskilibi, *Lisanu'l-Mantık fi Meârifi'n-Nutk*, Köprülü KTP., M. Asım, nr. 279, vr. 7-21; (Milli Kütüphane, M.F.A. (A) 1629/1)

6 Ebheri, *İsagucî*, s. 37

Ebheri'nin İsagoci'si, geleneksel eğitim sisteminin bir gereği olarak, Nüreddin Ali ibn Muhammed el-Eşmüni ve Abdurrahman ibn Seydi Muhammed el-Ahdari (ö. 1576) tarafından manzum hale de getirilmiş, Ahdari manzum İsagoci'ye es-Sullemu'l-münevrak adını vermiştir.[7]

Ebheri, eserini beş ana bölüm olarak ortaya koymuştur:

1. Lafız: Delaleti ve kısımları,

2. Açıklayıcı söz: Tanım ve tanıtım,

3. Önermeler: Çeşitleri, unsurları ve birbirleriyle olan ilişkileri,

4. Kıyas: Unsurları, şekilleri, nicelik bakımından çeşitleri,

5. Nitelik ve değer açısından kıyas çeşitleri: Burhan, cedel, hitabet, şiir ve safsata.[8]

Ebheri'nin İsagoci'si, geleneği oluşturan eserler arasında hacim bakımından en küçük, içerdiği konular itibariyle de en kapsamlı olanıdır. Asırlar boyu hep gündemde kalmasının, üzerine çok sayıda şerh ve haşiye yazılan mantık metinlerinin başında gelmesinin nedeni belki de onun bu niteliğinden kaynaklanmaktadır. Bu yönüyle onun, "isagoci geleneği"nde ayrı bir yeri vardır.[9]

İskilibi, Lisanu'l-Mantık fi Meârifi'n-Nutk adlı eserini Esirüddin el-Ebheri'nin İsagoci ya da er-Risâletü'l-Ebheriyye fi'l-Mantık adıyla bilinen eserine bir tercüme ve şerh olarak yazmıştır. Bu nedenle mümkün olduğu kadar İskilibi'nin eserinin farklılıklarına işaret etmeye çalışacağız.

İskilibi, eserine besmele ile, gayet edebi bir hamdele ve salvele ile başladıktan sonra, önceki âlimlerin yaptıkları gibi, geriye kalıcı bir eser bırakma ve ilmi bir hizmet gerçekleştirme arzusuyla çeşitli ilim dallarını araştırdığını ve sonunda Ebheri'nin İsagoci adlı eserini kolaylaştırmak, ona bazı "faideler" ve "kaideler" ilave ederek herkesin faydasına sunmak üzere Türkçeye tercüme etmeye yöneldiğini, böylece okuyanların hayır dualarına nail olmayı ümit ettiğini belirterek başlamaktadır. Bu edebi girişten sonra, yaptığı bu çalışmayı, Lisânu'l-Mantık fî Meârifi'n-Nutk diye isimlendirdiğine yer vermektedir.

İskilibi, Ebheri'nin İsagoci'sini tercüme ve şerh etmeye geçmeden önce "İsagoci" kelimesinin ne anlama geldiği üzerinde durmakta ve mantık ilminin

7 Ebheri, age., s. 38; bkz. H.R. Atademir, "Porphyrios ve Ebher'nin İsagoci'leri", *A.Ü. Dil ve Tarih – Coğrafya Fak. Derg.* C.VI, sayı 5, Ankara 1948, s. 463

8 Ebheri, *İsagucî*, s. 39.

9 Ebheri, age., s. 44.

ana başlıklarına yer vermektedir. İskilibi, İsagoci terimi ile ilgili şu görüşleri zikreder:

— İsagoci, Mantık ilmini Süryaniceden, Arapçaya tercüme eden filozofun adıdır. İskilibi'ye göre Fahreddin Razi bu görüşü nakletmektedir.

— İsagoci, bu filozofun, öğrettiği çocuğun adıdır. Bu görüş, Hikmetü'l-Ayn'in şarihi Mevlana Mübarek Şah'dan nakledilmiştir. O da bunu, Mevlana Kutbü'ş-Şirazi el-Ekber'den nakleder.

—Süryanice üç lafızdan (is+agu+cî) oluşmaktadır. İsagoci, "sen" anlamına gelen "is", "ben" demek olan "ego" ve "memleket" veya "yer" manasındaki "eci"den oluşan bir terimdir. Yani "sen ben burada beş tümeli tartışalım" demektir.

— İsagoci, beş yapraklı gonca/gül demek olup, nakledilen ile kendisine nakledilen arasındaki ilişkiden dolayı mantıkta buna beş tümel de denilmektedir.[10] İskilibi, İsagoci'nin bu anlamını izah etmek için Süryanicede Perihermeneias ifadesinden önermenin anlaşılmasını örnek vermektedir.[11]

İskilibi, İsagoci'nin anlamları üzerinde durduktan sonra "faide" başlığı altında müdekaddimin âlimlerinin mantık ilmini dokuz başlık altında incelediklerini zikrederek, bu başlıkları aşağıdaki gibi sıralar:

---

10 İskilibi, Lisanu'l-Mantık fi Meârifi'n-Nutk, vr. 9a. İsagoci'nin anlamları için bkz. H.R. Atademir, "Porphyrios ve Ebher'nin İsagoci'leri", *A.Ü. Dil ve Tarih – Coğrafya Fak. Derg.* C.VI, sayı 5, Ankara 1948, s. 467; Ahmet Kayacık, *Ebheri'nin İsaguci'sinin İlk Şerhleri*, (Basılmamış Doktara Tezi), Kayseri, 1996, s. 7-8, 48-56; Bünyamin Erul, "İlmiye Sınıfına Mensup Bazı İskilipli Alimler ve Eserleri", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*, Ankara 1998, s. 346. Mehmed Ali Ayni, "Türk Mantıkçıları" adlı makalesinde İskilibi'nin yer verdiği bu ifadeleri yanlış ve gülünç olarak nitelendirerek şöyle demektedir: "İskilipli'nin Fahr-i Razî'ye, Mübarek Şah-ı Mantıkî'ye, Kutb-ı Şirazî'ye isnad ettiği bu izahlar ne kadar yanlıştır. Çünkü "İsagoji Risalesi" filozof Porfiryus'un (232-301) eseridir. Meşhur Plotinus'un şakirtlerinden olan Porfiryus, Aristo'nun birçok kitaplarını şerh etmiş olan bir âlimdir. Bu şerhlerden birisi Aristo'nun makûlatı üzerine giriştir ki işte isagoji bundan ibarettir. Süryanice değil Yunanca olan bu kelime aynen medhal (giriş) manasınadır. Hatta bu risalenin bir ibaresi Ortaçağ'da realistler ile nominalistler arasındaki şiddetli tartışmalara sebep olmuştur." Ayni'nin yanlış ve gülünç olarak ifade ettiği aslında Porphyrios veya Ebheri'nin İsagoci'si ile ilgili değil "İsagoci" kavramı ile ilgilidir ve sadece İskilibi tarafından değil birçok âlim tarafından zikredilmektedir. Bkz. Mehmed Ali Ayni "Türk Mantıkçıları", sadeleştiren: Naim Şahin, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 354.

11 İskilibi, *Lisanu'l-Mantık fi Meârifi'n-Nutk*, vr. 9a.

1. Mebâdî-i Tasavvurat: K(1)ülliyat-ı hamse (beş tümel: cins, tür, ayrım, araz-ı âmm, araz-ı hâs)

2. Mekâsıd-ı Tasavvurât: Kavl-i Ş(2)ârih yani, hadd-i tam, hadd-i nakıs, resm-i tam, resm-i nakıs.

3. Mebâdi-i Tasdîkât: Q(3)adâya tenakuz ve aks (önermeler)

4. Mekasıd-ı Tasdikat: Kıyas(4).

5. B(5)urhan.

6. C(6)edel.

7. H(7)itabet.

8. Şii'(8)r.

9. M(9)uğalata.

İskilibi, müteahhirinden bazı âlimlerin, lafızlar konusunu da bu başlıklara dâhil ettiklerini ve böylece bunların on başlık olduğunu söylediklerini naklettikten sonra, söz konusu dokuz başlığın ezberlenmesini koylaştırmak amacıyla onları şu dörtlükle formüle eder:

Bâbu mantık tokuz oldî gevşenim,

Kim tutarsa ola ebvâba âlim,

Kâf (1), şîn (2), gaf (3), sîn (4), bâ (5), cîm (6),

Sâbiıncî hâ (7), ayn (8), dahî mim (9).[12]

İskilibi, eserinde yukarıda zikrettiğimiz bilgilere yer verdikten sonra Ebheri'nin eserinde yer alan konuları tercüme ve yer yer şerhlere başlar. İskilibi, tercüme esnasında zaman zaman "kâide" veya "fâide" başlıkları altında önemli gördüğü bazı konularla ilgili açıklamalarda bulunmaktadır.[13] Lisanu'l-Mantık ve İsagoci'de işlenen konuları aşağıdaki gibi karşılaştırabiliriz.

1. Lafızlar

İskilibi, tercüme ve şerhine Ebheri'nin İsagoci'sinin ilk konusu olan lafızlarla başlar. Lafızların delaleti ve çeşitlerini tercüme eden İskilibi, lafızların delaletinden hemen sonra "kaide" başlığı altında büyük mantık âlimlerinin lafızlardan değil, tanım (kavl-i şarih), delil (hüccet) ve bunların niteliklerinin düzenlenmesinden söz ettiklerine yer verir. Ayrıca İskilibi burada lafızların nitelik, nicelik, araz ve cevher bakımından değil, anlama

12 Bkz. İskilibi, age., vr. 9b.

13 İskilibi, age., s. 9, 10a, 12a-b.

delaletleri bakımından inceleme konusu yapıldığına işaret eder.[14]

İskilibi, Ebheri de olduğu gibi lafızların delaletinden sonra müfred ve mürekeb olmak üzere lafızların ikiye ayrıldıklarını ifade ederek, tanım ve örneklerine yer verir. İskilibi, müfred ve bileşik lafızları daha iyi anlaşılması için maddeler halinde incelerken, Ebheri, maddelendirmeden inceler.[15] Ayrıca İskilibi, söz konusu lafızların çeşitlerinden sonra "faide ve sual" başlığı altında müfredin tarifinin ağyarına mani, mürekkebin tarifinin de efradına cami' olmadığı şeklinde ileri sürülen itiraza karşılık olarak müfred ve mürekebin tariflerinin efradını cami' ve ağyarını mani olduğunu ortaya koymaya çalışır.[16]

İskilibi, Ebheri'de olduğu gibi müfred ve mürekeb lafızlardan sonra müfred lafzın tümel ve tikel olduğunu ifade ederek, bunların örneklerine yer verir.17 Bunun ile ilgili "kaide" başlığı altında İskilibi, "tikel olanın tümel olacağı düşünülmesin eğer Zeyd'in mefhumu bir topluluğun tümü tarafından tasavvur edilirse sadece bir ferdin zihninde oluşan tikel suret diğer topluluğun hepsine mutabık olur" diyerek bir ferdin zihninde tasavvur edilen Zeyd kavramının mahiyetinin bir topluluğun zihnindekine nasıl mutabık olduğunu izah etmeye çalışır ve bunun gerçekleşmesinin ortaklığa mani olmaması ile ilgili sorulabilecek bir soruya cevap verir.[18]

İskilibi, tümel müfred lafzın da ikiye ayrıldığını ifade ederek tümel zati ve tümel arızi olmak üzere ayrı ayrı ele almaktadır. Tümel zati lafızlar bazı klasik mantık kitaplarında beş tümel başlığı altında ele alınan cins, tür ve ayrımdır. Tümel arızi lafız ise yine beş tümel başlığı altında ele alınan hassa ve ilintidir. Ebheri, "tümel müfred lafız ya tümel zati ya da tümel arazidir" deyip bunlara örnek vermektedir, Ebheri'den farklı olarak İskilibi bu lafızların daha iyi anlaşılması için bir iki cümle ile ek bilgi vermektedir. Örneğin İskilibi, tümel arazi lafzı ele alırken insana nisbetle "gülme" terimini örnek vermekle yetinmez, ayrıca Zeyd, Amr ve Bekir gibi isimlerin hakikatinde gülme özelliği olmadığını gülmenin "düşünen canlının" bir özelliği olduğunu ifade eder.[19] İskilibi, tümel müfret lafızları ele aldıktan sonra "faide" başlığı altında mantıkçılara göre insanın hakikat ve tarifinin, zatlarının "düşünen ve canlı"; arazlarının "gülen", "utangaç/hayrete düşmüş" ve "nefes alıp veren

14 İskilibi, age., vr. 9b, 10a; bkz. Ebheri, *İsagucî*, s. 58.
15 Bkz. İskilibi, age. vr. 10b; Ebheri, age., s. 58.
16 İskilibi, age., s. 10b.
17 İskilibi, age., vr. 11a; bkz. Ebheri, age., s. 58.
18 İskilibi, age., s. 11a, 11b.
19 İskilibi, *Lisanu'l-Mantık fi Meârifi'n-Nutk*, vr. 11b; bkz. Ebheri, *İsagucî*, s. 60.

(mütenefis)" ifadelerine mebni olduğunu zikreder. Ancak İskilibi'ye göre neden "gülen", "utangaç", "nefes alıp veren" gibi araz denilen şeyler insanın zatını; "canlı" ve "düşünen" gibi zati denilen şeyler insanın arazını oluşturmuyor denebilir. Bu itirazın ilk defa kendisinin aklına gelmediğini ifade eden İskilibi, büyük âlimlerden Taftazani ve Seyyid Şerif Cürcani'nin bu konuları ele aldıklarını zikrederek, Seyyid Şerif'in Miftahu'l-Haşiye, Şerhü Metali' Haşiyesi ve Muhtasar Muntaha Haşiyesine dikkat çeker.[20]

Beş tümel konusunda İskilibi, Ebheri'nin eserinin genelde metnine sadık kalmaktadır. Her iki eserde de zati tümel olarak nitelendirilen cins, tür ve ayrımın her birinin tanım ve örnekleri üzerinde durulmaktadır. İskilibi cins, tür ve ayrımı ele aldıktan sonra "kaide" başlığı ile araya girmekte burada da yakın ayrım ve uzak ayrımdan söz etmektedir. İskilibi, Ebheri'nin değinmediği halde yakın ayrım ve uzak ayrım, yakın cins ve uzak cins ifadelerine kısaca değinmektedir. Bu bağlamda İskilibi, "İnsan düşünen canlıdır", "İnsan duyulur (hassas) büyüyen cisimdir" önermeleri üzerinde yakın ve uzak cins ile yakın ve uzak ayrımı açıklamaya çalışmakta, "düşünen" ifadesinin yakın, "duyulur olmak" ifadesinin uzak ayrım; "canlı" ifadesinin yakın, "büyüyen cisim" ifadesinin de uzak cins olduğunu ifade etmektedir.[21]

Daha sonra İskilibi, yine Ebheri de olduğu gibi müfred-i külli arazi lafızların, arazi lazım (gerekli araz) ve arazi mufarık (ayrılabilir araz) olmak üzere ikiye ayrıldıklarını ifade etmektedir.[22] İskilbi, araz-ı amm ve mufarıktan her birisinin ikiye ayrıldığını zikretmekte, birinci kısım ve ikinci kısım diyerek konuyu işlemeye devam etmektedir. Ancak konun işlenişine bakıldığında araz-ı amm ve arazı mufarıkın ayrı ayrı iki kısım halinde incelenmediği, araz-ı lazımın hassa, araz-ı mufarıkın da araz-ı amm ya da ilinti olduğu görülür. Bu karışıklık, Ebheri'nin metninde yer alan ifadelerden kaynaklanıyor olabilir. Çünkü Ebheri gerekli araz ve ayrılabilir arazı ele alırken bunlardan her birinin ya hassa ya da araz-ı amm olduğunu ifade etmektedir. Hassa gerekli arazın, araz-ı amm ise ayrılabilir arazın karşılığıdır. İskilibi beş tümeli inceledikten sonra "kaide" başlığı altında mahiyetin, muayyeninin aynı olduğunu ifade ederek, mahiyet-cins ve mahiyet-tür ilişkisi üzerinde durmaktadır.[23]

20 İskilibi, age., s. 11b,12a.
21 İskilibi, age., vr. 12a-b; bkz. Ebheri, age., s. 60, 62.
22İskilibi, age., vr. 13a; bkz. Ebheri, age., s. 62.
23İskilibi, age., 13b.

2. Tanım (Kavl-i Şarih)

İskilibi, "kavli şarih" ifadesini, tarif teriminin karşılığı olarak ele almakta, tarifin hadd-i tam ve hadd-i nakıs olarak ikiye ayrıldığını ifade ederek konuyla ilgili örnekler vermektedir. Daha sonra da resm'in iki kısım olduğunu ifade eden İskilibi, resm-i tam ve resm-i nakısın tanımlarını yaparak örnekler vermektedir. İskilibi'nin hadd ve resm için verdiği örnekler Ebheri'nin verdiği örneklerin aynısıdır.[24] İskilibi, tanım konusunu yani kavl-i şarihi ele aldıktan sonra "faide" başlığında tarifin tarifi ile ilgili olarak, tarifin tarifinin nefsi tarif olduğunu, varlığın varlığının yine varlık olması gibi teselsül oluşturacağını bunun da geçersiz olduğunu ifade eder.[25] İskilibi'nin sınıflandırma dışında tanım konusuna katkı sağlamadığı söylenebilir.

3. Önerme

Üçüncü bab başlığı altında önerme konusunu ele alan İskilibi'ye göre önerme, söyleyeni hakkında "söylediği doğrudur veya yanlıştır" demeye elverişli olan sözdür. Önerme yüklemli ve şartlı olmak üzere iki kısma ayrılır. Şartlı önermeler de bitişik şartlı ve ayrık şartlı olmak üzere iki kısma ayrılır. Önerme başlığı altında yüklemli önermenin konu ve yüklemine; şartlı önermenin de mukaddem ve talisine dikkat çekilmekte, önermenin nitelik ve niceliğine dair örnekler verilmektedir. Ana hatları ile İskilibi, önerme konusunda Ebheri'nin eserine sadık kalarak konuyu tercüme etmiştir. Ancak İskilibi, önerme konusunda Ebheri'den farklı olarak tümel belirtili olumlu, tümel belirtili olumsuz; tikel belirtili olumlu ve tikel belirtisiz olumsuz ayrımlarına dikkat çekmekte, belirtisiz önermelerin de niceleyici ifadelerden yoksun olduğunu ifade ederek olumlu ve olumsuzlarına örnek vermektedir. İskilibi'nin tersine Ebheri, tümel belirtili olumsuz önerme ve tikel belirtili olumsuz önermeye örnek vermemektedir.[26]

Hem İsagoci'de hemde Lisanu'l-Mantık'ta bitişik şartlı önermeler, muttasıla-i luzumiye (gerekli bitişik önerme) ve muttasıla-i ittifakiyye (rastlantısal bitişik önerme) önermeler olarak ikiye ayrılmakta, bunların her birine birer örnek verilmektedir. Ayrıca ayrık şartlı önermeler munfasıla-i hakikiye (gerçek), maniatü'l cem' (uzlaştırma) ve mani'atul hulu olmak üzere

24 İskilibi, *Lisanu'l-Mantık fi Meârifi'n-Nutk*, vr. 13b; bkz. Ebheri, age., s. 64.
25 İskilibi, age., vr. 14a.
26 İskilibi, age., 14b.

üçe ayrılmakta ve bunların her birine örnek verilmektedir.[27] Ebheri, önerme konusunun sonunda yer verdiği "kaide" başlı altında ayrık şartlı önermelerle ilgili sadece bir tek şeyde ayrımın olmayacağını, en az iki şeyde ayrımın olabileceği üçten fazla olmasının da mümkün olduğunu ifade eder.[28]

Hem Ebheri'nin İsagoci'sinde hem de İskilibi'nin Lisanu'l-Mantık'ında çelişki "zatları/özü gereği biri doğru diğeri yanlış olan iki önermenin olumluluk ve olumsuzluk açısından farklı oluşudur" şeklinde tanımlanmakta "Zeyd kâtiptir", "Zeyd kâtip değildir" örnekleri verilmektedir. Yine her iki eserde de önermeler arasında çelişkinin gerçekleşebilmesi için on şartın yani aynı konu, yüklem, zaman, mekân, izafet, güç/kuvvet, fiil, tikel, tümel ve şartta birlikte bulunmaları gerektiğine yer verilmektedir.[29] İskilibi, önermelerin çelişiliği ile ilgili "kaide" başlığı altında şu bilgilere yer vermektedir: Çelişkide doğru ve muteber olan şart, Fârâbî mezhebinde olduğu gibi hükmi nisbetin birliği (vahdeti)dir ki olumlu ve olumsuz şey tek olan vahid üzerine gerçekleşir. Zira hükmi nisbetin vahdeti zikredilen on şartı bir araya toplar. On şartın yok olması hükmi nisbetin lazimesidir. Eğer hükmi nisbetin vahdeti çelişkide gerekli olmasaydı, zikredilen şartlardan daha fazla şart bulmak mümkün olurdu. Alette, illette, mefulün bihde ve temyizde ihtilaf gibi.[30] Önermelerin döndürmesi üzerinde duran Ebheri ve İskilibi, ters döndürme üzerinde değil, düz döndürme üzerinde durmaktadırlar. Her iki eserde de döndürmenin tanımı yapılmakta tümel olumlu önermenin tikel olumlu, tikel olumlu önermenin tikel olumlu, tümel olumsuz önermenin yine tümel olumsuz olarak döndürüldüğü, tikel olumsuz önermenin de döndürülemeyeceği ifade edilmektedir.[31]

İskilibi ile Ebheri'nin metinleri karşılaştırıldığında diğer bazı konularda olduğu gibi önermeler konusunda da İskilibi'nin tasniflere daha net bir şekilde yer verdiği, konun daha rahat anlaşılması için özel bir çaba gösterdiği görülür.

4. Kıyas

Lisanu'l-Mantık'ta, İsagoci'de olduğu gibi kıyasın tanımı yapıldıktan sonra kıyas iktirani ve istisnalı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İktirani kıyasla ilgili

27 İskilibi, age., vr. 14b,15a; bkz. Ebheri, *İsagucî*, s. 66, 68.
28 İskilibi, age., vr. 15a.
29 Bkz. İskilibi, age., vr. 15a-15b; Ebheri, *İsagucî*, s. 68-72.
30 İskilibi, age., vr. 15b.
31 İskilibi, age., s. 16a; Ebheri, *İsagucî*, s. 72.

hem Lisanu'l-Mantık hem de İsagoci'de aynı örnek yer alırken[32] istisnalı kıyasta her iki eserde ele alınan örnek biraz farklıdır. Her iki eserde iktirani kıyas ile ilgili yer alan örnek şöyledir:

Bütün cisimler bileşiktir.

Bütün bileşikler sonradan olmadır.

O halde bütün cisimler sonradan olmadır

Ebheri, kıyasın "orta", "küçük" ve "büyük" terimlerini ayrıca "büyük öncül" ve "küçük öncül" ile ilgili açıklamaları yukarıda zikredilen örnekleri zikretmeden açıklamaya çalışır. İskilibi ise "orta terim", "küçük terim", "büyük terim", "küçük öncül" ve "büyük öncülü" örnekler üzerinde göstererek açıklamaya çalışır. Şöyle ki, kıyasın öncüllerinde tekrar eden terime "orta terim" denir. İktirani kıyas örneğindeki "bileşik" terimi gibi. Sonucun konusuna "küçük terim" denir. "Bütün cisimler sonradan olmadır" önermesindeki "cisim" terimi gibi. Yüklemine büyük terim denir, "Bütün cisimler sonradan olmadır" önermesindeki "sonradan olma" terimi gibi. Kendisinde küçük terim bulunan önermeye "küçük öncül" denir. "Bütün cisimler bileşiktir" gibi. Kendisinde büyük terimin bulunduğu önermeye "büyük öncül" denir. "Bütün bileşikler sonradan olmadır" gibi. Küçük terim ve büyük terimden oluşan durma "şekil" denir.

İstisnalı kıyasla ilgili olarak, İskilibi "Eğer güneş doğarsa gündür olur" öncülünün mukaddeminin aynını ikinci öncül olarak alırken, Ebheri, mukaddemin karşıt halini ikinci öncül olarak almaktadır. Ebheri'nin istisnalı kıyasla ilgili örneği şöyledir:

Eğer güneş doğarsa gündüz olur

Gündüz olmamıştır

O halde güneş doğmamıştır

İskilibi'nin örneği ise şöyledir.

Eğer güneş doğarsa gündüz olur

Güneş doğmuştur

O halde gündüz olmuştur.[33]

Ebheri, kıyas şeklerinin orta terimin konumuna göre nasıl meydana geldiğini anlatmakta fakat kıyasın dört şekline değil, bilginin ölçüsü olması nedeniyle sadece birinci şeklin modlarına örnekler vermektedir. İskilibi ise

32 Bkz. İskilibi, age., 16b; Ebheri, age., s. 74.

33 İskilibi, age., vr. 16a-16b, 17a; bkz. Ebheri, age., s. 74, 76.

kıyas şekillerinin nasıl meydan geldiğine değinerek, her kıyas şekli ile ilgili birer örnek zikretmektedir.

İskilibi kıyasın dört şeklinin olduğunu ifade ederek şu bilgilere yer verir:

Eğer "orta terim" küçük öncülde yüklem, büyük öncülde konu olursa birinci şekil olur.

Bütün cisimler bileşiktir

Bütün bileşikler sonradan olmadır

O halde bütün cisimler sonradan olmadır, gibi

Birinci şeklin tersi olursa yani "orta terim" küçük öncülde konu, büyük öncülde yüklem olursa dördüncü şekil olur. Örneğin,

Bütün insanlar canlıdır

Bütün düşünenler insandır

O halde bazı canlılar düşünendir, gibi.

Eğer "orta terim" her iki öncülde de konu olursa üçüncü şekil olur.

Bütün insanlar canlıdır

Bütün insanlar düşünendir.

O halde bazı canlılar düşünendir, gibi.

Eğer "orta terim" her iki öncülde de yüklem olursa ikinci şekil olur.

Bütün insanlar canlıdır

Hiçbir at canlı değildir

O halde hiçbir insan at değildir, gibi.[34]

Hem Ebheri hem de İskilibi'ye göre kıyasın dördüncü şekli insanın yapısına aykırıdır. Her ne kadar ikinci şekil öncülleri olumluluk ve olumsuzluk bakımından farklı olduğunda sonuç verse de, selim akla ve dosdoğru tabiata sahip olanların ikinciyi birinciye döndürmesi gerekmez. Birinci şekil, bilginin ölçütü olarak kabul edilmiştir.[35]

İskilibi kıyası, iktirani ve istisnalı olarak ikiye ayırdıktan ve kıyasın dört şekline yer verdikten sonra "faide ve kaide" başlığı altında Ebheri'den farklı olarak uzun sayılabilecek bazı bilgilere yer vermektedir. İskilibi'ye göre kıyas şekilleri arasında mahiyet ve şeref bakımından farklar bulunmaktadır. Birinci

34 İskilibi, age., vr. 16b-17a; bkz. Ebheri, *İsagucî*, s. 76.
35 İskilibi, age., vr. 17a; Ebheri, age., s. 76.

şeklin farkı, dört ayrı şekilde (metalibi erba') yani tümel olumlu, tümel olumsuz, tikel olumlu ve tikel olumsuz sonuç vermesidir. İki olumlu önerme sonuç vermez. Fakat üçüncü ve dördüncü şekiller tümel olarak değil, tikel olumlu ve tikel olumsuz olarak sonuç verir. İskilibi'ye göre kıyas şekillerinin şartları şöyledir:

Birinci şeklin şartı, küçük öncülün olumlu, büyük öncülün tümel olmasıdır.

İkinci şekilde, iki öncülden birinin olumsuz, büyük önermenin tümel olması gerekir.

Üçüncü şekilde, küçük önerme olumlu, öncüllerden birinin tümel olması gerekir.

Dördüncü şekilde, nitelik ve nicelik bakımından tümel önerme tümel olmakla beraber iki öncülden birinin olumlu veya öncüllerden birinin tümel olmasıyla birlikte öncüllerin olumluluk ve olumsuzluk bakımında birbirinden farklı olması şarttır. İskilibi konu ile ilgili zikrettiğimiz bilgilere yer verdikten sonra daha fazla bilgilenmek isteyenlerin Mekasıd, Metali' ve Metalib adlı eserlere müracaat etmeleri gerektiğini ifade eder.[36]

İskilibi, Ebheri'den farklı olarak birinci şeklin hangi modlarının sonuç verdiği üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmaktadır. Ona göre kıyasın birinci şeklinde on altı farklı sonuç elde edilebilir. Kaziye-i mahsure tümel olumlu, tikel olumlu, tümel olumsuz, tikel olumsuz olmak üzere dörttür. Küçük önerme tümel olumlu olduğu zaman, büyük önermede tümel olumlu, tümel olumsuz, tikel olumlu ve tikel olumsuz olmak üzere dört akli ihtimal oluşur. Küçük önerme tikel olumlu olduğu zaman, büyük önermede tikel olumlu, tümel olumlu; tikel olumsuz ve tümel olumsuz olmak üzere dört akli ihtimal olur. Küçük öncül tümel olumsuz olduğu zaman, büyük önermede tümel olumsuz, tikel olumsuz, tümel olumlu ve tikel olumlu olmak üzere dört akli ihtimal olur. Küçük önerme tikel olumsuz olduğu zaman, büyük önermede tikel olumsuz, tümel olumsuz; tikel olumlu, tümel olumlu olmak üzere dört akli ihtimal olur. Buna göre küçük önermede gerçekleşen mahsurat-ı erbanın (A, E, I, O) her birini büyük önermede gerçekleşen mahsuratı erba'aya çarpsak dört kere dört on altı eder. Fakat nitelik bakımından küçük önermede olumluluk şart olduğundan zikredilen akli ihtimallerden sekizi geçersiz olur ki küçük önerme, tümel olumsuz olduğu zaman büyük önermede tümel olumsuz, tikel olumsuz, tümel olumlu, tikel olumlu olmak üzere dört akli ihtimal oluyordu. Ve yine küçük önerme, tikel olumsuz olduğu zaman tikel

36 İskilibi, age., vr. 17b.

olumsuz, tümel olumsuz; tikel olumlu, tümel olumlu olmak üzere dört akli ihtimal oluyordu. Bu sekiz ihtimal olumluluk şartından dolayı geçersiz hale gelir. Nicelik bakımından büyük önermede tümel şart kılındığında dört akli ihtimal daha geçersiz olur. Ki küçük önerme, tümel olumlu olduğu zaman büyük önermede dört ihtimal var idi. Bu dört ihtimalden tikel olumlu ve tikel olumsuz geçersiz olur. Yine küçük önerme, tikel olumlu olduğu zaman, büyük öncül de dört ihtimal var idi. Bu dört ihtimalden tikel olumlu, tikel olumsuz geçersiz olur. Böylece dört ihtimal daha büyük öncülde tümel olma şartından dolayı geçersiz olur. On altı moddan geriye sonuç veren dört mod kalır.[37] İskilibi, Ebheri'nin de yer verdiği bu modları şöyle sıralamaktadır:

Birinci mod, küçük öncülü tümel olumlu ve büyük öncülü tümel olumlu olan önermelerden oluşur.

Bütün cisimler bileşiktir

Bütün bileşikler sonradan olmadır.

O halde bütün cisimler sonradan olmadır, gibi.

İkinci mod, küçük öncülü tümel olumlu ve büyük öncülü tümel olumsuz önermelerden oluşur.

Bütün cisimler bileşiktir

Hiçbir bileşik kadim/öncesiz değildir

O halde hiçbir cisim kadim/öncesiz değildir, gibi.

Üçüncü mod, küçük öncülü tikel olumlu ve büyük öncülü tümel olumlu önermelerden oluşur.

Bazı cisimler bileşiktir

Bütün bileşikler sonradan olmadır.

O halde bazı cisimler sonradan olmadır.

Dördüncü mod, küçük öncülü tikel olumlu ve büyük öncülü tümel olumsuz önermeden oluşur.

Bazı cisimler bileşiktir

Hiçbir bileşik kadim/öncesiz değildir

O halde bazı cisimler kadim değildir, gibi.[38]

Görüldüğü gibi İskilibi, yüklemli kıyasın birinci şeklinin 16 muhtemel

37 İskilibi, age., vr. 18a-18b. Bkz. Gazâlî, *Makasıdu'l-Felasife*, (tahk. S. Dünya), Mısır 1961.
38 İskilibi, age., vr. 18b. Modlar için bkz. Ebheri, *İsagucî*, s. 76, 78.

sonucu olduğunu zikrederek, bu sonuçlardan sadece dört tanesinin doğru sonuç verdiğini ifade etmekte ve kıyasın birinci şeklinin dört moduna Ebheri'nin verdiği örneklerin ayrılarını vermektedir. Ayrıca İskilibi, kıyasın birinci şeklinin sonuç veren ve sonuç vermeyen modlarını aşağıdaki tablo ile göstermektedir.

Tümel Olumsuz, Tikel Olumsuz	Tümel Olumlu, Tikel Olumlu	Küçük Önerme	Büyük Önerme
Sonuçsuz (Akim)	Sonuç (Netice)		Tümel Olumlu
			Tikel Olumlu
	Sonuç (Netice)		Tümel Olumsuz
			Tikel Olumsuz
			Tümel Olumlu
			Tikel Olumlu
			Tümel Olumsuz
			Tikel Olumsuz
	Sonuç (Netice)		Tümel Olumlu
			Tikel Olumlu
			Tümel Olumsuz
			Tikel Olumsuz
			Tümel Olumlu
			Tikel Olumlu
	Sonuç (Netice)		Tümel olumsuz
			Tikel Olumsuz

Bu tabloya bakıldığında küçük önerme tarafında birinci yarıda olan tümel olumlu ve tikel olumlu başlığı altında yer alan sonuç (netice) yazılanlar sonuç verenlerdir. Boş olanlar sonuçsuzdur. Ve yine küçük önerme tarafında ikinci yarısında olan tümel olumsuz ve tikel olumsuz başlığı altında yer alanlar sonuçsuzdur (akim). Bu nedenle ikinci yarıda on altı niceleyici önermenin karşısına sonuçsuz yazıldı.[39] İskilibi, zikredilen bilgilere yer verdikten sonra Ebheri'nin birinci şekli ilimlerin ölçüsü saydığını kendisinin de onun bu görüşüne tabi olduğunu ifade etmektedir.

Lisanu'l-Mantık'ta İskilibi, iktirani kıyasın ya iki yüklemli önermeden ya iki bitişik önermeden ya iki ayrık önermeden ya bir yüklemli ve bir bitişik ya yüklemli önermeden ya da bir bitişik ve bir ayrık önermeden meydana geldiğini ifade etmektedir. Buna göre iktirani kıyas altı şekilde meydana gelmektedir. İskilibi, beşinci şekilde iktirani kıyasın bir yüklemli önermeden meydana geldiğine yer verir. Oysa Ebheri bu şekil için iktirani kıyasın bir yüklemli ile bir ayrık önermeden meydan geldiğini ifade etmektedir. Bu şekil

39 İskilibi, *Lisanu'l-Mantık fi Meârifi'n-Nutk*, vr. 19b.

ile ilgili verilen örnek hem İskilibi'de hem de Ebheri'de şöyledir:

Her sayı ya çifttir ya da tektir.

Her çift sayı iki eşit parçaya bölünür.

O halde her sayı ya tektir ya da iki eşit parçaya bölünür.

Örneği incelediğimizde öncüllerinin birincisinin ayrık şartlı ikincisinin ise yüklemli bir önermeden oluştuğunu görürüz. Dolayısıyla İskilibi'nin eserinde iktirani kıyasın bu şekli ile ilgili gözden kaçmış bir bilgi eksikliği olduğu söylenebilir.[40]

İstisnalı kıyas konusunda hem Ebheri hem de İskilibi, bitişik şartlı ve ayrık şartlı kıyasları konu edinmektedirler. Bitişik şartlı kıyas ile ilgili her iki eserde de yer alan örnekler şöyledir:

Bitişik şartlı önermenin mukkademi istisna edilirse, sonuç talinin kendisi olur.

Eğer bu insan ise o canlıdır

Fakat insandır

O halde canlıdır, gibi.

Talinin çelişiğinin istisna edilmesi mukaddemin çelişiğini sonuç verir.

Eğer bu insan ise o canlıdır.

Fakat canlı değildir.

O halde insan değildir.

Eğer birinci öncül, ayrık şartlı olursa mukaddem veya taliden birinin istisna edilmesi diğerini sonuç verir. Veya mukaddem ve taliden birinin çelişiğinin istisna edilmesi diğerinin aynını sonuç verir. İskilibi, birinci öncülün ayrık şartlı olması durumunda mukaddem veya taliden birinin istisna edileceğini ifade etmekle beraber, konu ile ilgili verdiği örneğin birinci öncülünün bitişik şartlı önermeden oluştuğu görülür. İskilibi'nin verdiği örnek şöyledir:

Eğer bu sayı çift ise tek değildir

Fakat sayı çifttir.

O halde tek değildir. Yahut

Fakat o tektir.

O halde çift değildir gibi.[41]

40 İskilibi, age., 19b-20a; bkz. Ebheri, *İsagucî*, s. 80.

41 Bkz. İskilibi, age., vr. 20a.

Ebheri ise ayrık şartlı kıyasa şu örneği vermektedir.

Bu sayı ya tektir ya da çifttir

Fakat o tektir

O halde çift değildir.[42]

İskilibi, istisnalı kıyastan sonra yer verdiği "kaide" başlığı altında şu bilgilere yer vermektedir: Parçalardan birinin aynısının istisna edilmesinin diğerinin çelişiğini sonuç vermesi munfasıla-i hakikiye (gerçek ayrık) ve mania'tül cem' (iki şıkkı uzlaştırma) önermelerine; parçalardan birinin çelişiğinin istisna edilmesinin diğerinin aynısını sonuç vermesi ise munfasıla-i hakikiye ve maniatül hulu (iki şıkkı boşa çıkarma) önermelerine ait bir özelliktir.[43]

5. Beş Sanat

Beş sanattın birincisi ve en önemlisi burhandır. Burhan, kesin sonuç elde etmek için kesinlik taşıyan (yakini) öncüllerden oluşturulan bir kıyas şeklidir. Kesinlik taşıyan öncüller evveliyat, müşâhadet, mücerebbat, hadsiyyat, mütevatirat ve kıyası kendinde olan önermeler olmak üzere altı kısımdır. Bu öncül çeşitleri ve örnekleri ile ilgili Ebheri ve İskilibi'nin eserlerinde birbirinden farklı bilgiler yer almamaktadır. Burhan'ın yanısıra cedel, hitabet, şiir ve muğalatanın tanımlarını İsagoci'deki gibi veren İskilibi, İsagoci'den farklı olarak hitabet ve şiire örnekler vermektedir. Onun hitabete verdiği örnekler "Bütün duvarlar topraktan yapılır. Her topraktan yapılan yıkılır"; şiire verdiği örnekler ise "Şarap akıcı bir yakuttur" ve "Bal iğrenç bir kuskumuktur" şeklindedir.[44] İskilibi, beş sanattan sonra "faide" başlığı altında, muşağebe ve safsata kavramlarının tanımlarına yer vermektedir. Ona göre gerçeğe benzeyen önermelerden oluşan şeye safsata denir. Meşhurattan olan önermelerden oluşan şeye muşağebe denir.[45]

İskilibi, eserine edebî bir dil ile tercümeye son verirken, tercümenin İstanbul'da 1159 yılında temize geçirildiğini belirtmekte, okuyucularından dua beklemekte ve dua cümleleriyle bitirmektedir. Tercüme toplam 14 varak yani 28 sayfadan oluşmaktadır.

---

42 bkz. Ebheri, *İsagucî*, s. 82.

43 İskilibi, age., vr. 20b.

44 İskilibi age., 20b-21a; bkz. Ebheri, *İsagucî*, s. 84,86.

45 İskilibi, age., vr. 21a.

Sonuç

Lisanu'l-mantık ile İsagoci ayrıntılı bir şekilde karşılaştırılmadığında İskilibi'nin, İsagoci'yi sadece düzenli bir şekilde tercüme ettiği, kendi görüşlerini de "faide ve kaide" başlıkları altında ayrıca zikrettiği sanılır. Oysa dikkatle her iki eser karşılaştırıldığında Lisanu'l-Mantık'ın büyük oranda bir tercüme izlenimi vermekle beraber, tercümenin yanı sıra bir şerh olduğu görülür. Çünkü İskilibi, İsagoci'yi tercüme etmeden önce Ebheri'nin üzerinde durmadığı "isagoci" kelimesi üzerinde durmakta, onunla ilgili ifade edilen görüşleri maddeler halinde sıralamaktadır. Ayrıca neredeyse her konu ile ilgili "Faide", "Kaide" başlıkları altında ek bilgiler vermektedir. Yine İskilibi, Ebheri'nin İsagoci'sini çevirirken yer yer de bazı mantıkçı ve eserlerine atıflarda bulunmakta, bazen Ebheri'den farklı örnekler kullanmakta bazen de konu ile ilgili soru ve cevaplara yer vermektedir.

İskilibi, Ebheri'nin İsagoci'sini tercüme ederken, metne bağlı kalmaktan ziyade okuyucunun konuyu anlamasını hedeflemekte, bu nedenle gerektiğinde ifadenin olduğu gibi tercümesinden ziyade anlamını aktarma yolunu seçmektedir.

Sonuç olarak, İskilibi'nin Lisanu'l-Mantık fi Mearifi Nutk adlı eseri, Ebheri'nin İsagoci'sinin tam bir tercümesinin yanı sıra mantıkla ilgili ekstradan bilgiler de vermekte, Ebheri'nin mantıkla ilgili incelediği konuların okuyucu tarafında daha iyi anlaşılması için konular mümkün olduğu kadar sınıflandırılarak verilmektedir. Fakat İskilibi İsagoci'yi Osmanlıcaya tercüme ederken zaman zaman Arapça, Farsça ifadelere başvurması bazı konuların anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Buna rağmen İskilibi'nin İsagoci'yi tercüme etmesi ve İsagoci'de yer almayan mantıkla ilgili bazı bilgilere yer vermesi mantık ilmine önemli bir katkı olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Ahmet Kayacık, *Ebheri'nin İsaguci'sinin İlk Şerhleri*, (Basılmamış Dok. Tezi), Kayseri, 1996.

Bünyamin Erul, "İlmiye Sınıfına Mensup Bazı İskilipli Âlimler ve Eserleri", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*, Ankara 1998.

Bünyamin Erul, *DİA*, İskilibi Maddesi, c. 22,

Ebheri, *İsagucî (Mantığa Giriş)*, İstanbul 1998.

Gazâlî, Makasıdu'l-Felasife, (tahk. S. Dünya), Mısır 1961.

H.R. Atademir, "Porphyrios ve Ebher'nin İsagoci'leri", *A.Ü. Dil ve Tarih – Coğrafya Fak. Derg.* C.VI, sayı 5, Ankara, 1948.

H.R. Atademir, "Porphyrios'un İsagoji'si ve Bir Kaç Söz", *Porphyrios, Isagoge* (trc. Betül Çotuksöken) İstanbul, 1986.

Hüseyin Sarıoğlu, "Mantık Tarihinde İsagûci Geleneği ve Ebheri'nin İsagûci'si", *Ebheri, İsagûci*, (Metin-çeviri-inceleme Hüseyin Sarıoğlu) İst. 1998.

İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Kahire ts.

İbrahim Çapak, "Porphyrios ve Ebheri'nin İsagocileri Bağlamında Fârâbî'nin İsagocisi", *Uluslararası Fârâbî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2005.

İsmail Paşa el-Bağdadi, *Hediyyetu'lÂrifin, Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, İstanbul 1951.

Mehmed Ali Ayni, *"Türk Mantıkçıları"*, sadeleştiren: Naim Şahin, Türkiyat Araştırmaları Dergisi.

Nihat Keklik, *İslam Mantık Tarihi*, İstanbul, 1969.

•Yuşuf b. Osman el-İskilibi, *Lisanu'l-Mantık fi Meârifi'n-Nutk*, Köprülü KTP., M. Asım, nr. 279, vr 7-21; (Milli Kütüphane, M.F.A. (A) 1629/1)